

84. Załęcki G. Słów kilka o nowoczesnym imperjalizmie narodowym / G. Załęcki // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1928 – № 2; 3. – S. 569–581.
85. Załęcki G. Szkice do gospodarczej teorii europejskiego osadnictwa rolnego w krajach gospodarczo-młodych / G. Załęcki // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego. – 1927 – № 3. – S. 139–184.
86. Zarychta A. Emigracja Polska 1918–1931 i jej znaczenie dla państwa / A. Zarychta. – Warszawa : Nakładem Ligi Morskiej i Kolonjalnej, 1933. – 119 s.
87. Ziemiński J. Problemy emigracji żydowskiej / J. Ziemiński. – Warszawa : Nakł. Związku Pisarzy i Publicystów Emigracyjnych, 1937. – 74 s.
88. Zych S. Emigracja Polska / S. Zych. – Lwów : Księg. St. Malinowskiego, «Biblioteczka Licealna», 1938. – № 7. – 34 s.
89. Żabko-Potopowicz B. Osadnictwo polskie w Brazylii / B. Żabko-Potopowicz. – Warszawa, 1936. – 128 s.

Шваб Анатолий. Тема эмиграции в польской научной и общественно-политической мысли 1920–1930-х гг. В статье воспроизведены исследовательские традиции эмиграционной проблематики в польской научной и общественно-политической мысли межвоенного периода. Основное внимание сосредоточено на выявлении существующих направлений исследований эмиграционных процессов и формировании основ польской эмиграционной политики.

Ключевые слова: эмиграция, польская эмиграционная политика, колониальная политика, иммиграционная политика, направления эмиграции.

Shvab Anatolij. The Problem of Emigration in Polish Scientific and Socio-political Thought (1920–1930s). The article is devoted to research tradition of emigration problems in Polish scientific and socio-political thought of inter-war period. The main attention is focused on finding out of exiting research tendencies of emigration processes and formation of the Polish policy basis.

Key words: emigration, Polish emigration policy, colonial policy, immigration policy, emigration tendencies.

Статтю подано до редколегії
12.01.2015 р.

УДК 2–78(477.7)(477.87)«18/20»

Владлен Орлов

Компаративний аналіз діяльності релігійних організацій у Криму та на Закарпатті в ХІХ – на початку ХХІ ст.: новітня українська історіографія

У статті проаналізовано історичні праці стосовно релігійного фактора в Криму та на Закарпатті. Констатовано наявність значного корпусу науково-історичних досліджень, які сформувались у період незалежної України. Наголошено, що Крим і Закарпаття мають свої унікальні релігійні атрибути, які відрізняють ці регіони від інших українських земель.

Ключові слова: Закарпаття, історіографія, історія релігії та церкви в Україні, компаративний аналіз, Крим, сучасна українська історіографія.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасній українській історіографії з історії релігії в Україні ХІХ – початку ХХІ ст. домінує видове лінійне студіювання релігійних громад, зокрема дослідження історії окремих релігійних громад, деномінацій або церков. Це впливає й на історіографічний процес, тобто в новітньому українському історіописанні історії релігії та церкви в Україні домінують розвідки на кшталт «історіографія історії православ'я» або «історіописання історичного розвитку протестантських церков» тощо. Паралельно, починаючи з 1990-х рр., й особливо впродовж першого десятиліття ХХІ ст., у вітчизняній історичній науці сформувався цілий корпус академічних розвідок історико-регіоналістичного й урбаністичного спрямувань з історії релігії та церкви в Україні. Вони ілюструють розвиток конкретних релігійних громад у певній адміністративно-територіальній одиниці або в просторовій локації протягом чітко окресленого хронологічного періоду. Так, домінують

видовий і територіальний підходи. У цьому сенсі потрібне застосування порівняльно-історичного методу компаративного підходу та визначення двох (суб)регіонів, що уможливило здійснити порівняння діяльності релігійних формувань у певній чітко окресленій території впродовж конкретного історичного періоду.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Теоретико-методологічні засади сучасної історичної компаративістики розроблено та узагальнено Ю. Кагановим [4]. Сутність історичної регіоналістики відображено в працях Я. Верменич [1], І. Ковальської-Павелко [11]. На важливість дослідження історіографії історії краєзнавчих досліджень, віднайдення теоретичних і методологічних основ, добір основних принципів та методів задля реалізації подібних академічних пошуків указано в розвідці О. Леонової [12]. З'являються ґрунтовні праці з історії релігійних громад на Закарпатті й у Криму. Наприклад, історію релігійних формувань Закарпаття окреслено в розвідках М. Делегана [2], Л. Капітан [7], В. Кічери [10], О. Лешко [13], В. Фенича [18], Д. Штерр [19; 20], а в Криму – Б. Змерзлого [3], В. Каліновського [5], Ж. Канталінської [6], Ю. Катуніна [8], О. Катуніної [9], О. Новікової [14], І. Рибак [15], М. Сухарева [16], В. Тура [17] та ін.

Мета статті – спроба порівняння розвитку релігійних об'єднань на Закарпатті й у Криму впродовж XIX – першого десятиліття XXI ст. у новітніх вітчизняних історичних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Реалізація компаративного аналізу щодо історії релігійних громад XIX – початку XXI ст. передбачає наявність спільних ознак. Причина добору двох кардинально різних, на перший погляд, регіонів України зумовлена, по-перше, наявною строкатою етноконфесійною мапою як Криму, так і Закарпаття; по-друге, безпосередньо релігійним ландшафтом Закарпаття й Криму, що відрізняється від інших регіонів країни (Наддніпрянщини, Галичини або «Великої України») і в цьому є певна подібність; по-третє, на нашу думку, упродовж усього періоду незалежності України саме досліджувані регіони в масовій свідомості ототожнювались із неповторністю, культивувався образ окремішності й навіть схильності до сепаратизму (що у випадку з Кримським півостровом у 2014 р. зіграло негативну роль).

Так, у своєму дослідженні щодо вивчення історії православних монастирів у Криму В. Туром зауважено, що, починаючи з другої половини XIX ст., основною домінуючою метою влади було обґрунтування легітимності та законності перебування Криму в складі Російської імперії. У цьому поясненні визначальне місце належало релігійному компоненту. Наприклад, чітко зазначено, що «Кримський півострів, намагалися перетворити у Новий Афон – центр паломництва ... територію священну ... тому, однозначно, невіддільну від православної держави» [17, с. 8]. Подібна розвідка – одна з перших науково-історичних праць у новітньому українському історіографічному процесі з історії релігії XIX – першого десятиліття XXI ст., котра демонструє прагнення російської влади до легітимізації власного статусу на теренах Криму.

На відміну від В. Тура, розвідка Б. Змерзлого розкриває хронологічно інший період в історії релігії та церкви на Кримському півострові, а саме історії діалогу радянської держави з офіційним православ'ям. Окреслено початок історіографічного процесу з історії православ'я в Криму 1920–1930-ми рр. [3, с. 3]. Цей факт, на думку науковця, зумовлений формуванням окремих досліджень з історії державного-релігійних відносин на Кримському півострові, наприклад появою праць П. Красікова, І. Сухоплюєва, О. Ярославського, котрі характеризуються однобоким незбалансованим ставленням до церкви, обґрунтуванням правильності позиції комуністичного режиму щодо релігійних громад та написані у фарватері пануючої атеїстичної концепції [3, с. 3].

Цікавий опис Б. Змерзлого, пов'язаний з аналізом реалізації політики органів радянської влади щодо релігії в Криму. Однак, на думку науковця, для Кримського півострова поряд із калькуванням загальнодержавної політики існувала низка особливостей, які чітко окреслено, наприклад «... тільки після приходу радянських військ ... починає проводитися відповідна політика ... належність автономії до Росії, обумовила залежність ... місцевих органів щодо РПЦ, із позицією центральних відомств ... строкатість національного складу та складна система конфесійної рівноваги и Криму були важливим фактором державної політики» [3, с. 7]. Вищезазначена характеристика Б. Змерзлого локалізує проблему й відзначена наявністю вичерпного переліку ознак радянської політики щодо православ'я. Наступним етапом наступу держави на церковні інституції є 1929 р., що зумовлено поступовим корегуванням нормативно-правових актів щодо релігійних організацій та обмеженням прав віруючих [3, с. 12].

О. Катуніною охарактеризовано, на відміну від Б. Змерзлого, роль релігійного фактора в Криму в повоєнний період. Дослідниця дещо вийшла за звичний дискурс аналізу історії православ'я в Криму, більш характерного для сучасного українського історіописання історії релігійних громад на Кримському

півострові. Так, наголошено, що впродовж другої половини 1940-х – на початку 1950-х рр. у зв'язку зі змінами етнічного складу Кримського півострова, зміною демографічної мапи території, корегуванням етнодемографічного обличчя Криму простежено трансформаційні процеси в конфесійній структурі. Так, «поряд з прихильниками православ'я на півострів переселялися й віруючі різних релігійних культів: баптисти, євангельські християни, християни віри євангельської – п'ятидесятники, Свідки Іегови та католики» [9, с. 12].

М. Делеганом охарактеризовано особливості релігійної політики Закарпаття в складі Чехо-Словаччини міжвоєнного періоду. Наголошено на особливостях релігійної мапи Закарпаття міжвоєнного періоду, зокрема діяльності католицьких, протестантських, юдейських формувань [2, с. 1]. Розвиток конфесійної карти Закарпаття пов'язаний із прийняттям Конституційної грамоти Чехо-Словаччини, яка декларувала рівність усіх віруючих [2, с. 10]. Порівняно з Б. Змерзлим, який ілюструє розвиток релігійних громад майже тотожного хронологічного періоду, М. Делеган слушно зауважив щодо нейтралітету чехословацького уряду в житті релігійних громад і реалізації позиції Президента Чехо-Словаччини Т. Масарика та побудови світської держави з максимальним дотриманням свободи віросповідань [2, с. 16]. Поряд із цією позицією місцеві органи влади Закарпаття відзначалися меншим ступенем лібералізму в цьому питанні, зокрема стосовно труднощів у комунікації православних й уніатів [2, с. 16–17]. Подібний сюжет у новітньому українському історіописанні достатньо новий та ілюструє реальний стан релігійних громад українського Закарпаття в складі Чехословацької держави й трактування місцевими органами влади ставлення до конфесій.

Однак у контексті сучасної компаративістики, на нашу думку, порівнюючи державно-релігійну політику в СРСР на теренах Кримського півострова (знищення культових споруд, політика активного втручання та знищення релігійних громад тощо), варто наголосити на дотриманні владою Чехословаччини прийнятих законів у сфері регулювання релігійної політики та міжконфесійного миру.

Поряд із дослідженням М. Делегана О. Лешко аналізує політику нової для Закарпаття радянської влади в повоєнний період і її вплив на релігійний спектр регіону. Порівнюючи політику чехословацької влади, відображеної в розвідці М. Делегана, зі ставленням до релігійних об'єднань в УРСР, О. Лешко розкриває, «... роботу щодо об'єднання місцевих п'ятидесятницьких громад з євангельськими християнами-баптистами...», починаючи з другої половини 1940-х рр., з етапу утвердження радянської влади на Закарпатті [13, с. 10]. Навіть зважаючи на такий поодинокий випадок, варто констатувати втручання комуністичного режиму в питання свободи віросповідання. Цей сюжет у контексті Закарпаття є новаційним у новітній вітчизняній історіографії. Також О. Лешко слушно зауважила на засобах і механізмах релігійної політики, і ми можемо констатувати, що ці позиції майже не відрізнялися від інших регіонів, зокрема й Криму. Наприклад, політику радянських контролюючих органів зорієнтовано на обмеження реєстрації релігійних громад, максимально складну процедуру обліку представників кліру, а також спрямовано на отримання повного фінансового контролю над релігійними громадами [13, с. 11]. Подібна позиція в сучасному українському історіописанні, звичайно не є новою, але в контексті регіонального виміру, історії конфесій на Закарпатті повоєнного періоду має право на детальний аналіз.

Отже, варто зауважити, що розглянуто окремі науково-історичні опуси з конфесійної історії Закарпаття та Криму ХІХ–початку ХХІ ст. і проілюстровано основні засади відносин органів державної влади й релігійних організацій. Можемо констатувати, що в сучасній українській історіографії впродовж особливо останнього десятиліття сформовано критичну масу різновекторних вітчизняних історичних праць, які ілюструють процес становлення релігійних громад у регіоналістичному, історико-краєзнавчому вимірах. Тому використання порівняльно-історичного методу задля узагальнення, систематизації історичного знання, консолідації фактичного та фактологічного матеріалу є виправданим і потребує подальшого розвитку.

Джерела та література

1. Верменич Я. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні / Я. Верменич. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2003. – 516 с.
2. Делеган М. В. Закарпаття в складі Чехословаччини: міжконфесійні відносини у 1919–1929 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / М. В. Делеган. – К., 1999. – 20 с.
3. Змерзлий Б. В. Політика радянської держави щодо російської православної церкви у Криму в 1921–1929 роках : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Б. В. Змерзлий. – К., 2000. – 18 с.

4. Каганов Ю. О. Исторична компаративістика крізь призму філософсько-методологічного погляду / Ю. О. Каганов // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2010. – Вип. XXIX. – С. 250–258.
5. Каліновський В. В. Православне духовенство в охороні культурної спадщини Криму (1837–1920) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 26.00.05 «Музеєзнавство. Пам'яткознавство» / В. В. Каліновський. – К., 2012. – 20 с.
6. Канталінська Ж. В. Відносини радянської держави та православної церкви в Криму (в кінці 40-х – на початку 60-х років ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Ж. В. Канталінська. – Запоріжжя, 2003. – 20 с.
7. Капітан Л. І. Антирелігійний курс влади щодо римо-католицької церкви у Закарпатті (1945–1955 рр.) / Л. І. Капітан // Укр. іст. журн.. – 2013. – № 5. – С. 157–168.
8. Катунин Ю. А. Монастири Крима в ХХ–ХХІ веках (по матеріалам кримських архивов) / Ю. А. Катунин. – Симферополь : Культура народів Причорномор'я, 2000. – 128 с.
9. Катуніна О. В. Політика партії та радянського уряду у відношенні релігійних культів у 40–60-ті роки ХХ століття (на матеріалах Криму) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. В. Катуніна. – Запоріжжя, 2007. – 20 с.
10. Кічера В. В. Заснування і діяльність монастирів чину Святого Василя Великого на Закарпатті (1733–1950 роки) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. В. Кічера. – Ужгород, 2008. – 20 с.
11. Ковальська-Павелко І. М. Исторична регіоналістика, історичне краєзнавство та історична урбаністика: демаркація предметних полів / І. М. Ковальська-Павелко // Грані : наук.-теорет. і громад.-політ. альм. – Дніпропетровськ : Вид-во «Грані», 2014. – № 6 (110), червень. – С. 161–167.
12. Леонова О. В. Історіографічний процес другої половини ХІХ – початку ХХ століття у регіональному вимірі (за матеріалами Слобідської та Південної України) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / О. В. Леонова. – Дніпропетровськ, 2013. – 20 с.
13. Лешко О. В. Протестантські громади Закарпаття 1945–1991 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. В. Лешко. – Ужгород, 2008. – 22 с.
14. Новікова О. В. Державна система народної освіти Російської імперії в Криму (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / О. В. Новікова. – Дніпропетровськ, 2009. – 20 с.
15. Рибак І. В. Політика радянської влади щодо Російської Православної Церкви в Криму (1917–1941 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / І. В. Рибак. – Черкаси, 2008. – 20 с.
16. Сухарев М. В. Економічне становище православної церкви в Криму і Північній Таврії в кінці ХVІІІ – середині ХІХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / М. В. Сухарев. – Запоріжжя, 2011. – 20 с.
17. Тур В. Г. Православні монастирі Криму у ХІХ – на початку ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. Г. Тур. – К., 1999. – 19 с.
18. Фенич В. І. Греко-католицька церква в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1771–1867) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. І. Фенич. – Ужгород, 1995. – 25 с.
19. Штерр Д. І. Релігійно-соціальні відносини між кліром і мирянами в Мукачівській греко-католицькій єпархії (1771–1949 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Д. І. Штерр. – Ужгород, 2015. – 19 с.
20. Штерр Д. І. Релігійно-соціальні відносини між кліром і мирянами в Мукачівській греко-католицькій єпархії (1771–1949 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Д. І. Штерр. – Ужгород, 2015. – 219 арк.

Орлов Владлен. Компаративний аналіз діяльності релігійних організацій в Криму і на Закарпатті ХІХ – початку ХХІ вв.: новітня українська історіографія. В статті проаналізовані історичні дослідження релігійного фактора в Криму і на Закарпатті. Констатується наявність значительного корпусу науково-історичних досліджень, які сформувалися в період незалежності України. С допомогою порівняльного аналізу охарактеризовано закономірності і особливості реалізації релігійної політики в двох регіонах – на Закарпатті і в Криму, – які відображені в новітніх українських історичних дослідженнях. Відзначаються особливості формування конфесійної карти двох регіонів на протязі існування різних політичних режимів в ХІХ – початку ХХІ вв. Вказується, що Крим і Закарпаття мають свої унікальні релігійні атрибути, які відмінюють ці регіони від інших українських земель.

Ключеві слова: Закарпаття, історіографія, історія релігії і церкви в Україні, компаративний аналіз, Крим, сучасна українська історіографія.

Orlov Vladlen. The Comparative Analysis of the Activity of Religious Organizations in the Crimea and the Transcarpathia in 19th – Beginning of the 21st Centuries: the Modern Ukrainian Historiography. The article analyzes the historical research on the religious factor in the Crimea and the Transcarpathia. Ascertained the presence of a significant body of scientific and historical research, which were formed in the period of independence of Ukraine. With the help of a comparative analysis of the laws and characterized by features of the implementation of religious policies in the two regions: the Transcarpathian region and in the Crimea, which are reflected in the new Ukrainian historical studies. The peculiarities of formation of religious map of the two regions over the existence of different political regimes in 19th – early 21st century. It is noted that the Crimea and Transcarpathia has its own unique religious attributes that distinguish these areas from other Ukrainian lands.

Key words: Transcarpathia, historiography, the history of religion and the Church in Ukraine, comparative analysis, the Crimea, the modern Ukrainian historiography.

Статтю подано до редколегії
22.12.2014 р.

УДК 738.3(477)(909)

Валентина Троцька

Українські керамологічні студії давньої кераміки впродовж 1954–1964 рр.

У статті подано історіографію праць щодо вивчення давньої кераміки, опублікованих упродовж 1954–1964 рр. З'ясовано, що в цей час написані ґрунтовні роботи, у яких досліджено давнє гончарство, асортимент та технологію виготовлення глиняних виробів.

Ключові слова: історіографія, дослідження, давня кераміка, технологія виготовлення, праці.

Постановка наукової проблеми та її значення. Друга половина ХХ ст. відзначається вагомими досягненнями в розвитку археологічної керамології. Саме на цей період припадає активне дослідження давньої кераміки вченими далекого й близького зарубіжжя. Наприклад, наприкінці 1950-х років у Російській Федерації розпочали роботу лабораторії та дослідницькі групи, які стали розробляти й застосовувати різну методику вивчення давньої кераміки [11, с. 47; 36, с. 32–34]. 1956 р. надруковано статтю археолога Аркадія Августинніка «К вопросу о методике исследования древней керамике», у якій запропоновано дослідження давньої кераміки за чотирма групами ознак. Перша включала морфологічні особливості посуду, друга – технологічні властивості, третя – інформацію про обробку поверхні, четверта – функціональне призначення виробу [1, с. 149–156]. За цими ознаками більшість українських археологів і надалі вивчають давню кераміку. Проте, за свідченням Валентини Петрашенко, така система в цілому не внесла нічого нового в морфологічне вивчення археологічної кераміки, хоча зіграла позитивну роль у розробці типологічної характеристики виробів. Для вивчення технологічних властивостей глиняних виробів потрібно обов'язково використовувати методи природничих наук, зокрема фізико-хімічний аналіз [32].

Мета статті – проаналізувати публікації українських учених, надруковані впродовж 1954–1964 рр., у яких досліджено давню кераміку на території України.

Аналіз досліджень цієї проблеми. В Україні в 1954–1964 рр. не вийшло друком жодної методичної рекомендації з проблем дослідження давньої кераміки, не захищено жодної дисертації з цієї тематики. Натомість російські дослідники продовжували студіювати давнє українське гончарство. Зокрема, у 1954 р. опубліковано статтю ленінградського вченого Михайла Каргера про дослідження давньої кераміки в Переяславі-Хмельницькому [19, с. 3–29], у 1958 р. – монографію «Древний Киев (очерки по истории материальной культуры древнерусского города)», один із розділів якої розкриває вивчення давнього гончарства, кераміки на території Києва [20, с. 411–466]. У 1956 р. побачила світ монографія радянської дослідниці архітектурної кераміки Софії Філіппової «Архитектурная майолика», у якій за допомогою фізико-хімічного аналізу розглянуто технологію декорування облицювальних плиток із Києва та